

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سازمان پژوهش‌های فقهی

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

بیادری از خداوند سبحان و اعتماد بر این که عالم محضر خداست و بواره نافر بر اعمال انسان در مشور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه‌ایست
بجایگاه دانشگاه اسلامی فرنگس و تمدن بشری، ما دانشمندان و اصحاب بیعت علمی و علمی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد می‌گردیم اصول زیر را در انجام
غایت‌های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تعالی کنیم:

- ۱- اصل برانست: التزام بر برانست جویی از حرکت زرقار غیر حرزهای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به مثابه‌ای غیر علمی می‌آیند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تمهید به استنباط از حرکت جانب داری غیر علمی و صحت از اموال، تجنیزت و سبب در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تمهید به رواج دانش و امانت نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشمندان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تمهید به رعایت حریم‌ها و حرمت‌ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تعدد و خودداری از حرکت حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تمهید به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد سازمان یا کشور و دیگر افراد و نهادی مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت‌جویی: تلاش در راستای پی‌جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از حرکت پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت‌مادی و معنوی: تمهید به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.
- ۹- اصل منع‌ی: تمهید به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن همه‌پژوه و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه فلسفه
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: فلسفه و حکمت اسلامی

عنوان :
بررسی نظریه تقدم نفس بر بدن از نگاه ملاصدرا و علامه
مجلسی

استاد راهنما:
دکتر موسی ملایری

استاد مشاور:
دکتر محمد کاظم رضازاده جودی

پژوهشگر:
سیده مریم کطائیان

زمستان ۱۳۹۰

تقديم به

پيشکش است به محضر شريف شهيد کبری، محبوبه عظمی، آنکه صدایش را کوچه پس کوچه تاريخ شنیده است، بضعه الرسول، انسيه الحوراء.

اميد که بر استان فرزند دلبندهش آن پنهان از نظرها، امام المنتظر (عج) مقبول افتد.

تشکر و قدردانی

بدینوسیله از زحمات ارزشمند و بردباری دلسوزانه استاد گرامی جناب آقای دکتر ملایری که در تهیه این مجموعه از هیچگونه راهنمایی مدبرانه دریغ نورزیدند تشکر می‌نمایم و همچنین زحمات جناب آقای دکتر رضازاده جودی و جناب آقای دکتر افشار که مشاوره و داوری این رساله را بر عهده داشتند را صمیمانه ارج می‌نهم؛
در انتها از خانواده و بستگان عزیزم که مشفقانه مرا همراهی نمودند کمال سپاسگزاری را دارم.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب سیده مریم کطائیان دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۸۰۶۴۹۵۹۹۰۰ در رشته فلسفه و حکمت اسلامی در تاریخ ۱۳۹۰/۱۰/۲۶ از پایان نامه خود تحت عنوان " بررسی نظریه تقدم نفس بر بدن از نگاه ملاصدرا و علامه مجلسی" با کسب نمره ۱۷/۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده‌ام بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده‌ام.

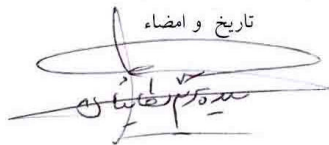
۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: سیده مریم کطائیان

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۰/۱۰/۲۶

دانشجوی کارشناسی ارشد سیده مریم کطائیان از پایان نامه خود دفاع نموده

و با نمره ۱۷/۵ به حروف هفده و نیم و با درجه بسیار خوب

مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

عنوان

چکیده

صفحه

فصل ۱ : کلیات

۲	بیان مسئله ی تحقیق
۳	ضرورت تحقیق و اهمیت آن
۶	آثار معرفت نفس
۶	تأثیر شناخت نفس بر خداشناسی
۸	نیل به قله معرفت
۸	اعراض از دنیا
۸	جهاد با نفس
۸	شناخت ارزش خود
۹	معرفی نظریات حدوث و قدم نفس
۱۳	پیشینه نظریات و فیلسوفان معتقد به آن
۱۶	سوالات تحقیق
۱۶	فرضیه های تحقیق

فصل ۲ : نظریه قدم نفس

۱۸	بررسی واژه های نفس ، حدوث و قدم
۱۹	بررسی نظریه تقدم نفس بر بدن
۲۲	جمع نظر افلاطون و ارسطو توسط ملاصدرا
۲۲	نقد نظریه حدوث نفس
۲۴	ادله اثبات قدم نفس
۲۴	دلایل عقلی
۲۴	دلیل اول و پاسخ ملاصدرا برای آن
۲۶	دلیل دوم و پاسخ ملاصدرا برای آن
۲۷	دلیل سوم و پاسخ ملاصدرا برای آن
۲۹	دلیل چهارم و پاسخ ملاصدرا برای آن
۳۰	دلایل نقلی
۳۱	تحلیل ملاصدرا از دلایل نقلی
۳۳	اشکالات ملاصدرا بر نظریه تقدم نفس

۳۴	برداشت کلی از روایات
	فصل ۳ : نظریه حدوث نفس
۳۷	اشکالات ملاصدرا بر مشائیان
۳۷	اشکالات ملاصدرا بر دو نظریه قدم نفس و روحانی بودن آن در حدوث و بقا
۳۸	نقد نظریه قدم نفس
۴۱	مراتب نفس از نظر ملاصدرا
۴۲	وجودات جوهری از نظر ملاصدرا
۴۳	تحولات وجودی نفس از نظر ملاصدرا
۴۴	رابطه نفس و بدن از نظر ملاصدرا
۴۷	تبیین ملاصدرا از حرکت بدن به سوی نفس با حرکت جوهری و نشئات سه گانه نفس
۴۸	تعلق نفس به بدن از نظر ملاصدرا
۴۹	مراحل پسین حدوث نفس از نظر ملاصدرا
۵۰	اصول اساسی علم النفس حکمت متعالیه
۵۱	ادله حدوث نفس
۵۱	دلایل ملاصدرا بر حدوث نفس
	اهم آیات و روایات مورد استناد ملاصدرا برای حدوث جسمانی و بقای روحانی نفس
۵۷	و بررسی آنها
۵۸	ادله عقلی دیگر معتقدین به حدوث نفس
۵۹	نقد ملاصدرا
۶۶	نقد علامه طباطبائی بر نقد ملاصدرا
۷۰	نکاتی درباره مبانی علم النفس ملاصدرا
۷۷	ادله نقلی
۷۷	آفرینش دیگر
۷۸	دمیدن روح
۸۰	پیشینه عدم
۸۰	ایجاد صورت نوعیه
۸۱	آفرینش آدم و عیسی (علیهما السلام)
۸۲	آیه معروف میثاق
۸۳	ادله منکرین عالم ذر
۸۳	تناقض فراموشی عالم ذر با حکمت خداوند

۸۵	عدم تواتر و اعتبار روایات عالم ذر
۸۸	تعارض آیه میثاق و روایات ذیل آن
۸۹	محال بودن تقدم روح بر بدن
۹۲	دلالت آیه میثاق بر وضع زندگی انسان در دنیا
۹۳	نسبت عالم ذر با تناسخ
	فصل ۴ : نظریه تقدم نفس
۹۷	ادله قرآنی
۹۷	قسم اول، آیات میثاق
۹۷	الف- میثاق از بنی آدم
۹۸	دیدگاه ملاصدرا درباره آیه میثاق و عالم ذر
۹۹	تفسیر و تبیین علامه مجلسی از آیه میثاق
۱۰۰	ارتباط نفس و بدن از نظر علامه مجلسی
۱۰۰	عالم ذر از نظر علامه مجلسی
۱۰۱	تعدد عالم ذر از نظر علامه مجلسی
۱۰۲	وجه تسمیه عالم ذر
۱۰۳	کیفیت پاسخ گویی در عالم ذر از نظر علامه مجلسی
۱۰۵	سر اخذ میثاق در عالم ذر
۱۰۶	جزئیات عالم ذر در بحار الانوار
۱۱۳	آرای صاحب نظران درباره موطن میثاق
۱۱۳	تحقق عالم ذر
۱۱۳	تمثیل نه بیان واقع
۱۱۳	بیان واقع نه تمثیل
۱۱۴	نظر علامه طباطبایی
۱۱۴	کلام عده ای از مفسرین که موطن میثاق را دنیا می دانند
۱۱۶	تبیین مطلب از نظر ملاصدرا
۱۱۷	ب- میثاق از پیامبران
۱۱۹	قسم دوم، اسلام آسمانیان و زمینیان
۱۲۰	قسم سوم، وفای به عهد و انتظار
۱۲۰	قسم چهارم، بی ایمانی نخستین
۱۲۱	قسم پنجم، تکذیب نخستین

۱۲۲	قسم ششم، منذران نخستین
۱۲۲	قسم هفتم، بی وفایی به عهد
۱۲۳	قسم هشتم، وفای به عهد
۱۲۳	قسم نهم، سقوط از عالم قدس
۱۲۴	دسته بندی ادله روایی عالم ذر
۱۲۴	دسته اول، تقدم دو هزار ساله ارواح بر اجساد
۱۲۵	نظر علامه مجلسی درباره تقدم دو هزار ساله ارواح بر اجساد
۱۲۶	نظر ملاصدرا درباره تقدم دو هزار ساله ارواح بر اجساد
۱۲۸	دسته دوم، گروه های به هم پیوسته
۱۲۹	تبیین علامه مجلسی از روایت «الارواح جنود مجنده...»
۱۲۹	دسته سوم، ایجاد اخوت بین ارواح
۱۲۹	دسته چهارم، اخبار هبوط ارواح
۱۳۰	دسته پنجم، آفرینش ارواح پیامبر(ص) و اهل بیت(علیهم السلام)
۱۳۰	دسته ششم، نبوت پیامبر(ص) پیش از خلقت آدم(ع)
۱۳۰	دسته هفتم، تصدیق نبوت پیامبر(ص) پیش از خلقت آدم(ع)
۱۳۲	برداشت های متفاوت در رابطه با اخبار عالم ذر
۱۳۵	نتیجه گیری
۱۳۹	منابع

چکیده

دو سویه بودن انسان و دارا بودن دو نشئه جسمانی و روحانی از امور پذیرفته شده نزد ارباب ادیان و فیلسوفان الهی است. در بعد روحانی انسان یکی از مباحث اساسی در معرفت نفس، بحث حدوث و قدم نفس انسانی است. پس از اثبات نفس جای این پرسش است که آیا نفس پیش از بدن موجود است و یا همراه بدن و یا به سبب بدن و از ماده بدن حادث می شود. مساله تقدم نفس بر بدن از نظریه هایی است که در علم النفس مطرح است و حکمای مسلمان عموماً منکر آن هستند. و در عین حال نظریه ای دال بر وجود نفس پیش از بدن از روایات اسلامی و ظواهر برخی آیات قرآن قابل استنباط است و گروهی از اندیشمندان آن را به عنوان نظریه مقبول تایید می کنند.

موضوع این رساله مقایسه بررسی آراء و اندیشه های ملاصدرا و علامه مجلسی در باب نظریه تقدم نفس بر بدن است. صدرالمتألهین منکر نظریه مذکور است. وی تقدم نفس بر بدن را به وجود شخصی نمی پذیرد و معتقد است آیات و روایات ناظر به این مبحث را باید تأویل کرد. اما علامه مجلسی بر اساس روایات عالم ذر و میثاق از این نظریه دفاع می کند. در این رساله سعی شده است همه ادله و نقدهای نظریه مذکور مورد بررسی قرار گیرد و قوت و ضعف آنها نشان داده شود.

فصل اول

کلیات

بیان مسئله تحقیق

دو سویه بودن خلقت انسان و داشتن دو نشئه جسمانی و روحانی، از امور پذیرفته شده نزد ارباب ادیان و فیلسوفان الهی است .

بخش گسترده ای از واکاوی وجستارهای فلسفی حکما و دانشمندان در تاریخ فلسفه مربوط به بُعد روحانی انسان و نفس اوست.

اندیشه ورزان و متفکران عرصه حکمت و فلسفه، از صدر تا ذیل و از شرق تا غرب همه به نوعی به این ساحت گام نهاده و قلم فرسایی و نظریه پردازی کرده اند. چه اینکه همواره شناخت خویشتن، توانایی ها و استعداد ها و ظرفیت ها و محدودیت های نفس به عنوان نقطه کانون معرفت و دانایی، محور اساسی دیگر شناخت ها برای انسان جویای دانش و طالب آگاهی مطرح بوده است.

با اندیشه ورزی در این حوزه، مسائل متعددی در افق تفکر آدمی خود می نمایاند. مسائلی مانند حقیقت نفس، ابعاد وجودی نفس، قوا و توانایی های نفس و.....

به جرأت میتوان گفت یکی از جدی ترین و بنیادی ترین موضوع در معرفت نفس، بحث حدوث و قدم نفس انسانی است.

پس از اثبات نفس جای این پرسش باقی است که آیا نفس پیش از بدن موجود است و یا با بدن و یا پس از بدن؟ مسئله وجود نفس پیش از بدن، از نظریه هایی است که در علم النفس مطرح است و حکمای مسلمان عموماً منکر آن هستند و در عین حال نظریه ای دال بر وجود نفس پیش از بدن از روایات اسلامی و ظواهر برخی آیات قرآن قابل استنباط است که گروهی از اندیشمندان آن را به عنوان نظریه مقبول تأیید می کنند. موضوع این رساله، تحلیل و بررسی دیدگاه های مبنایی و اساسی در باب حدوث و قدم نفس، و طرح نظرات ملا صدرا و علامه مجلسی از دیدگاه فلسفی و روایی و مقایسه آنهاست.

و اینکه اگر نظریه حدوث نفس با بدن صحیح باشد، چه مشکلاتی پیش می آید؟ اگر حدوث قبل از بدن بپذیریم آیا تمام مسائل قابل تبیین و تفسیر هستند؟

ضرورت تحقیق و اهمیت آن

معرفت نفس کلید جهان اسرار آمیز انسان است.

علم و معرفت از بهترین صفات آدمی است که روایات متعددی تحصیل آن را واجب و سبب کمال انسان دانسته اند. اما نکته ای که برای طالب علم مطرح است اینکه از چه علمی آغاز کند و به کشف کدام مجهول بپردازد. بی شک مهم ترین و لازم ترین معرفت برای انسان، معرفت خویش است. بنابراین نقطه آغازین در تحصیل معارف الهی معرفت نفس است و خود شناسی از مصادیق مهم روایاتی است که علم را واجب دانسته اند.

حصول ارزشهای الهی نظیر رضایت، طاعت، موافقت، ذکر و قرب و انس با حق در استعانت از حق و چگونگی برخورد با نفس است که تمامی اینها مترتب بر معرفت النفس است. از نگاه ملا صدرا، دیدن آثار غیر یکنواخت و ارادی مثل حس، حرکت و تغذیه و رشد و تولید مثل در اجسام دلالت بر این می کند که این آثار، از آثار ماده اولی و یا صورت جسمیه نیست بنا بر این باید قوه دیگری وجود داشته باشد که منشاء این آثار است و آن نفس است. (صدرا، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۸، ص ۶)

به نظر وی هنگامی که جسمی زمینی به نهایت اعتدال و استعداد و آمادگی رسید به شکلی که بتواند فیض اکمل را قبول کند، با تاثیر الهی، آنچه را از قوه روحا نیت که مدرک کلیات و جزئیات و متصرف در معانی و صور می باشد، قبول می نماید. (صدرا، ۱۳۶۰، ص ۲۲۳) از نظر ملا صدرا، نفس در ابتدا با آثارش در بدن شناخته می شود، لذا نفس را باید از جهت نسبتی که با بدن دارد تعریف کرد. و بارها تا کید می کند که نفسیت نفس در اتصال با بدن مطرح می گردد.

«البدن و تدبیره یؤخذ فی تحدید النفس لا من حیث ذاتها و حقیقتها بل من حیث نفسیتها و تحریکها التدیبری» (صدرا، ۱۴۱۰، ج ۱، ص ۴۴۲)

لذا بدنبال اهمیت معرفت النفس در اسلام، عرفا و فلاسفه اسلامی نیز با جدیت به آن پرداخته اند بگونه ای که صدر المتالیهین (ملا صدرا) جلد ۸ اسفار خود را به آن اختصاص داده است.

صدر المتالیهین میفرماید: «معرفه النفس مفتاح خزائن الملکوت»

(صدرا، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۶۶)

«معرفت نفس کلید خزانه های عالم ملکوت است.»

معرفت نفس در نگاه ایشان از شریف ترین و گرانبها ترین علوم است که درهای ملکوت آسمان و خزاین آن را به روی آدمی می گشاید و این دانش بدست نمی آید مگر با نظر کردن در ذات خود و دریافتن اینکه نفس انسان، حقیقتی است که نه اعضا و جوارح در آن داخل شود و نه امور ذهنی و ماهیت عقلی (صدر ا، ۴۱۰، ج ۷، ص ۲۵۵)

در عین حال سخت و طاقت فرسا بودن طی آن مسیر و نائل شدن به این شناخت شریف را نباید از نظر دور داشت (صدر ا، ۴۱۰، ج ۷، ص ۱۱۹-۱۱۸)

شناخت بر دو نوع آفاقی و انفسی است. معرفت انفسی همان معرفت نفس است و اگرچه هر دو معرفت سودمند است اما معرفت انفسی سودمند تر است. چنانکه در سوره فصلت آیه ۵۳ میفرماید:

«مآیات قدرت و حکمت خود را در آفاق جهان و نفوس بندگان کاملا هویدا می گردا نیم تا آشکار شود که بر حق است آیا ایرسول، خدا که بر همه موجودات عالم بیدار و گواه است کفایت از برهان نمی کند؟»

امیرالمومنین (علیه السلام) در غررالحکم می فرماید: «معرفت نفس سودمندترین دو معرفت است»

و دلیل این مطلب نیز واضح است زیرا معرفت انفسی انسان را به نفس خود وقوا و ادوات روحی و اعتدال و افراط و تفریط و طغیان و خمودی آن آگاه می گرداند. و بوسیله این معرفت است که آدمی کلید سعادت خود را مییابد در حالیکه این معارف در معرفت آفاقی وجود ندارد. با توجه به اهمیت معرفت نفس طبیعی است جهل انسان به نفس خود از محرومیت های بزرگ انسان است که عقل و شرع آن را مذمت کرده است.

محرومیت از معرفت نفس، محرومیت از نورانیت و تمام منافع و آثاری است که بر این معرفت ارزشمند مترتب است. از آنجاییکه آگاهی و حکمتی بزرگتر از معرفت نفس وجود ندارد جهلی هم بزرگتر از جهل به نفس وجود نخواهد داشت.

دیر زمانی است که ذهن جستجوگر آدمی در پی یافتن پاسخ به پرسش ها و معماهای مربوط به نفس خویش است .

فیلسوفان و عارفان ، مفسران و محدثان ، کم و بیش در این عرصه به گفت و گو نشسته اند که نفس آدمی چگونه حقیقتی است و سابقه وجودی آن تا کجاست؟

آیا بر بدن مقدم است؟ و اگر مقدم است چگونه است و متون دینی در این باب چه رهنمودهایی دارد؟

و این رهنمودها تا چه حد بر داده های عقلی استوار است . نفس همواره موضوعی مهم برای بحث های عقلی و تضارب آراء بوده است .

دانستن اهمیت شناسایی نفس ناطقه ، سبب طلب معرفت و شناخت آن می گردد . و معرفت نفس سبب معرفت خداوند می گردد. از این رو حکمای الهی بر معرفت نفس ناطقه و اهمیت آن تأکید کرده اند، بنابراین مقصد نهایی علوم و معارف از نگاه دین، تعالی انسان و تقرب او به خداوند است و پیمودن راه تعالی و تقرب بدون دستیابی به شناخت نسبی نفس امکان پذیر نمی باشد.

آثار معرفت نفس

آثار زیادی در معرفت نفس مطرح می شود که به چند مورد آنها اشاره می کنیم :

۱- تأثیر شناخت نفس بر خداشناسی

این مهم ترین اثری است که در روایت مشهور پیامبر اکرم(ص) بیان شده است. « من عرف نفسه فقد عرف ربه » (مجلسی، ۴۱۰، ج ۲، ص ۳۳)

پیوند میان مباحث خود شناسی و خداشناسی در قرآن کریم و کلمات شریف معصومین (علیهم السلام)، اهمیت علم النفس را نزد فیلسوف مسلمان دو چندان کرده است و در خصوص نفس، افق های جدیدی را پیش روی اندیشمندان مسلمان قرار داده است . با این حال سازگار کردن دستاوردهای عقلی با ظواهر شرع که یکی از دغدغه های همیشگی فلسفه اسلامی بوده است ، مسئله ای مستقل و چالشی مهم برای فیلسوف مسلمان به شمار می رود .

انسانیت انسان به نفس اوست ، بنابراین ضرورت دارد به شناخت نفس و جوانب آن بپردازیم تا از طریق این شناخت ، صعود به مراتب عالی کمال و تقرب به ساحت قدس ربوبی را برای خود مقدور نماییم و می توانیم با شناخت نفس ، تمایل فطری به تقرب الهی را شکوفا نماییم.

با توجه به اینکه معرفت نفس عامل مهمی برای شناخت و اعتراف به مبدأ و معاد است، بنابراین اهمیت معرفت نفس ، اهمیت معرفت پیدایش نفس و اهمیت معرفت معاد و هدف نهایی خلقت را در پی دارد.

اگر معرفت نفس به طور صحیح حاصل گردد ، هم معرفت به مبدأ حاصل می شود و هم معرفت به معاد و چون چنین است قرآن کریم می فرماید :

«آنان که خود را فراموش کردند،(هم مبدأ خود) خدا را فراموش می کنند و هم معاد خویش

را»(حشر، ۱۹)

اگر در حدیث معروف و پرمحتوا از حضرت رسول اکرم(ص)) آمده است : « من عرف

نفسه فقد عرف ربه» (بحار الانوار، ج ۲، ص ۳۳) ، « کسی که خود را بشناسد خدای خود را

شناخته است» برای این است که چون خدا هم مبدأ است و هم معاد «انا لله و انا اليه راجعون» (بقره، ۱۵۶) پس انسان با شناخت خود، مبدأ و معاد را می‌شناسد.

شناخت نفس که شناخت خود است، بدون شهود خدای تعالی ممکن نیست، زیرا یافتن خود به علم حضوری عین یافتن وجود خود است و وجود خود عین ربط به خداوند است. پس شهود واقعیت نفس عین شهود ربط به پروردگار است. زیرا نفس معلول علت خود است و شناخت معلول شناخت علت را در پی دارد.

اگر انسان واقعیت خود را به علم حضوری بیا بد، چون واقعیت او هیچ حقیقتی جز تعلق به مبدأ آفرینش و ربط به هستی محض ندارد، هرگز ممکن نیست، حقیقت مرتبط خود را ببیند و خدای خود را که طرف این ربط و وجود مستقل این وجود رابط است، مشاهده نکند؛ زیرا حقیقت انسان نه مستقل است و نه به غیر خدای تعالی وابسته و لذا ممکن نیست انسان با شناخت صحیح خود از معرفت خداوند غافل باشد.

همان طور که بین معرفت نفس و معرفت مبدأ و معاد تلازم است، بین نسیان نفس و نسیان مبدأ و معاد نیز تلازم است. شناخت نفس نزد ملاصدرا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است به طوری که بخشی از کتاب عظیم «الحکمة المتعالیه» یعنی سفر چهارم از اسفار اربعه عقلی را به بحث در باب نفس و احوال آن و معاد پرداخته است و در غالب آثار خود درباره‌ی نفس بحث نموده است.

با تجسس و تأمل در آثار ملا صدرا میتوان گفت از نگاه ایشان، معرفت و شناخت حقیقت و ماهیت نفس از جمله علوم غامض و دانش‌های دشواری است که فلاسفه و حکمای الهی با اینکه صاحب قوه‌ی تفکر و اندیشه نیرومندی بودند و در باب نفس و احوال آن بحث‌های عمیقی نموده‌اند، اما به حقیقت نفس، اصلاً واقف نشده‌اند، پس فلاسفه‌ی الهی که نتوانست‌اند حقیقت نفس را آن‌چنانکه شایسته‌ی آن است در یابند پس اهل جدل نمی‌توانند راهی پیدا کنند. لذا باید برای شناخت و معرفت نفس راه دیگری را برگزید و آن اینکه باید با تتبع در انوار وحی از مشکات نبوت و رسالت و چراغ قرآن و سنت اهل بیت (علیهم السلام) کمک گرفت، کتاب و سنتی که امامان معصوم (علیهم السلام) از جدشان پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) اخذ نمودند.

از دیدگاه ملاصدرا، معرفت و شناخت حقیقت نفس و احوال آن، سبب معرفت و شناخت اصل هستی و حقیقت وجود و همین‌طور باعث گشوده شدن ابواب آسمان الهی به روی عارف حقیقت نفس و احوال آن و نیز سبب نزول فرشتگان الهی به سوی او خواهند شد و به این ترتیب همه را دعوت به رجوع به قرآن و درک مفاهیم و حکمت‌های آن می‌کند و همین‌را باعث ورود به جنت الهی بدون حساب و کتاب میداند. (صدر، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۱۶۶)

۲- نیل به قله معرفت

آنچنان که بیان شد شناخت نفس بالا ترین مرحله کسب معرفت است.

۳- اعراض از دنیا

وقتی انسان به معرفت نسبی نفس نائل شود و دریابد که از عالم بالاست و دنیا موقت، فانی، لهو و لعب است، از دنیا اعراض خواهد کرد تا به تبعات منفی آن آلوده نگردد.

۴- جهاد با نفس

وقتی انسان نفس خود را بشناسد و به جوانب منفی آن آگاهی یابد به مبارزه با نفس امر کننده به بدیها می پردازد.

۵- شناخت ارزش خود

با معرفت و شناخت نفس است که انسان به ارزش واقعی خود پی میبرد و در می یابد که چه گوهر گرانبهائی است و تا چه حد قابلیت ترقی و کسب کمال را دارد. اگر انسان خود را شناخت که چه مقام و الایی دارد و قلب او حرم خدا و خزینه الهی است روح خدا و خلیفه او است، با احترام با آن بر خورد می کند و از برخورد غلط و ظلم به آن پرهیز می نماید و چه ظلمی بالاتر از این که انسان، این گوهر گرانبهائی الهی را با ظلم و معصیت به جهنم بفرستد و اینها همه نتیجه جهل به نفس است.

معرفی نظریات حدوث و قدم نفس :

حدوث و قدم نفس از قدیمی ترین موضوع های علم النفس فلسفی است که قسمت عمده ای از مباحث این علم را به خود اختصاص داده است.

آیا نفس موجودی است که ذاتاً قدیم و ازلی است به گونه ای که مانند واجب تعالی، در ذات خویش نیازمند علت نیست یا فقط قدم زمانی دارد و مانند دیگر ممکنات نیازمند به علت است؟ آیا حادث زمانی است و آغازی دارد؟ و پیش از آن نقطه آغازش، از فیض وجود بی بهره بوده است؟

به فرض حدوث زمانی نفس، آیا پیش از بدن آفریده شده است و یا حدوث آن همراه با حدوث بدن است؟

اگر پیش از بدن حادث شده است، کیفیت حیات آن چگونه است؟

آیا از حیات مادی برخوردار بوده است یا مجرد مثالی و یا عقلی داشته است؟

متفکران با توجه به دلایلی که از نظر خودشان معتبر است، دیدگاه های متفاوتی مطرح کرده اند. تاکنون در باب حدوث و قدم نفس دست کم هشت نظریه مختلف را از قول دانشمندان مختلف نقل کرده اند.

اما اکثر فلاسفه به ویژه فلاسفه مسلمان، به رغم اختلاف در نحوه حدوث نفس، درباره اصل حدوث نفس و عدم تقدم آن بر بدن، اتفاق نظر داشته اند. اگر چه اختلاف نظر جزئی نیز وجود دارد.

ابن سینا و پیروان او، نفس را روحانیة الحدوث و روحانیة البقاء می دانند در حالی که پیروان حکمت متعالیه نفس را در ابتدای پیدایش جسمانی و در ادامه زندگی روحانی دانسته اند.

لازم به ذکر است که نگارنده ی کتاب علم النفس فلسفی دیدگاه های مطرح شده در این باب را هشت دیدگاه میدانند، بدون آنکه قائلین به این دیدگاهها را مشخص کنند و ما نیز برای بیشتر آنها قائلی نیافتیم. اما جهت اطلاع ذکر میشوند ولی چنانکه در بخش پیشینه بحث خواهیم گفت دیدگاه های محوری فقط چهار دیدگاه هستند.

دیدگاه اول :

قدم زمانی و ذاتی نفس :

نفس قدیم زمانی است یعنی در بازگشت به زمان قبل ، به زمانی نمی رسیم که نفس در آن زمان موجود نباشد و از طرفی قدیم ذاتی نیز هست ، یعنی ذاتاً از علت بی نیاز است و ماهیت امکانی ندارد و واجب الوجودی در کنار واجب الوجود خواهد بود.

دیدگاه دوم :

قدم زمانی در حیات مادی

نفس قدیم زمانی است ولی حادث ذاتی است و قدم زمانی آن در همین عالم ماده است که این نظر مستلزم تناسخ است.

نفس همواره در این دنیاست و از هر بدنی به بدن دیگر منتقل می شود و همین روند ادامه دارد

گونه ای که نفس هرگز از این چرخه حیات در ابدان، رهایی نمی یابد. بنابراین عمر نفس برابر عالم ماده و در نتیجه قدیم زمانی است.

دیدگاه سوم :

قدم زمانی در حیات برزخی

نفس ذاتاً حادث است ولی قدم زمانی دارد و نفس پیش از قرار گرفتن در بدن مادی، در جهانی برتر از عالم ماده که به عقیده برخی حکما بر آن تقدم علی دارد به صورت مثالی و با